



Абу Абдуллох Жаъфар бинни Мухаммад бинни Абдурахмон Одам 858 йили Самарканд шаҳри яқинидаги Панжрудак кишлоғида дехкон оиласида тугилган. Дастлабки таълимни оила муҳитида олган Жаъфар Самарканд мадрасаларида замонасидаги барча билимларни пухта эгаллайди, Куръон хофиси даражасига етади; халқ шеърляти, кўшикларини севиб куйлаб юради; машхур машшок ва бадихагўй Абу Аббос Бахтиёрдан мусика илмини ўрганади; барбат, руд, уд, чанг, конун асбобларини чалишда шухрат козонади; мусикаларга ўзи шеърлар битиб, уларда Рудакий тахаллусини кўллай бошлайди.

Араблар истилосига бархам берилиб, марказлашган давлат барпо этилгач, Хуросону Мовароуннахрда илм-фан, маданият, адабий хаёт, хунармандчилик, савдо-сотик гуркираб ривожланади. Айникса, давлатнинг кудрати Амир Наср ИИ Сомоний (914 — 943) даврида янада ошади. У шахару кишлоклардан, узок-якиндан ахли хунар, илм-адаб ахлини марказ Бухорога тўплайди, уларнинг фаолиятига шароит тугдириб беради, хомийлик килади. Шеърят ва мусикада шухрати ошган Рудакий ҳам саройга чакиртирилади. Натижада шоир бутунлай ижодга шўнгиб кетади: касидалар, газаллар, рубоий, китъа, дostonлар яратади. Унинг обрўси ортиб, бойлиги ҳам ошиб боради. Бу хусусда машхур тарихчи, адиб ва адабиётшунос Мухаммад Авфий «Лубоб ул-албоб»(1222) тазкирасида куйидагиларни ёзган: «Рудакий уста чолгучи бўлиб етишгач, унинг овозаси бутун оламга ёйилди. Хуросон амири Наср бинни Ахмад Сомоний уни ўзининг якин кишилари каторига кўшгач, у юкорилаб кетди, унинг бойлиги эса хаддан ташкари кўпа-йиб кетди... Ундан кейинги шоирлар орасида ҳеч кимга бундай бойлик насиб этмади ва ҳеч ким унинг-дек бахт эгаси бўлолмади».

Хакикатан ҳам, Рудакий Сомоний амирларининг энг «якин надими» (Авфий), хушхон хофиз, мохир машшок, нуктасанж шоир сифатида бекиёс обрўга эга эди. Сомоний амирларининг барча сафарларида шоир асарларининг кўлёмалари Турондан Хуросон шахарларига туяларга юклаб олиб борилиб, кўз-кўз килиб юрилиши ҳам буни тасдиқлайди. Х асрнинг ўрталарига келиб саройдаги ахвол огирлашади. Ўз хомийси ва дўстларидан жудо бўлган, картайиб колган, сарой атрофидаги машмашалардан зада Рудакий умрининг охириги йилларини ўз кишлогига ўтказиб, 941 йили вафот этган.

Кадимий сарчашмаларда Рудакийнинг шахсияти, тақдири хакида ранг-баранг ихтилофли фикрлар мавжуд: айрим олимлар шоир тугма ожиз эди, дейишса, баъзи тадқиқот ва маколаларда у канд касалига гирифтор бўлгани учун кариганида кўр бўлиб колган, деган фикр-ни уктирадилар. Бизнингча, Рудакийнинг «модарзод кўр» бўлгани хакикатга якин. Зероки, Хомер, Абу Аъло ал-Маарий, Ахмад Югнакий сингари буюк ижодкорлар ҳам тугма ожизликларига карамай, ўз аср-ларининг ягонаси бўлганлар. Рудакий ижодий мероси хакидаги мулохазалар ҳам турли-туман. Ас-Саолибий(ХИ аср), Мухаммад Авфий, Низомий Арузий Самар-кандий(ХИИИ аср), Давлатшоҳ Самаркандий(ХВИ аср) каби олимлар шоир асарларининг хажмини бир миллион байтдан уч миллион байтгача тахмин килдилар. Бу ракам кай даражада муболагали бўлмасин, муттасил бадий ижод билан шугулланган, доим бадиҳа тарзида шеър айтиб юрган Рудакий мероси улкан бўлгани табиий. Юксак ватанпарварлик руҳидаги «Бухоро» касидасининг яратилиш тарихи ҳам бу мулохазани кувватлайди. Афсуски, мўгул ягмосининг вахшийлиги туфайли Ўтрор, Са-марканд ва Бухоро китобхоналаридаги дастхатлар куйиб, кул бўлди. Шунинг окибатида Рудакий асарларидан бизгача икки минг байтдан зиёдрок намуналар сакланиб колган, холос. Аммо ана шу бокий мисраларнинг ўзиёк Рудакий дахосини тасаввур килиш имконини беради.

ИХ — Х асрларда хали форсий адабий тил тўла шаклланиб улгурмаган, унда етарли даражада бадий ижод неъматлари яратилмаганди. Ана шундай бир шароитда Рудакий халк огзаки ижоди инжуларига суянган холда форсий адабий тилнинг пойдеворини курди, форсий тилдаги адабиётга асос солди. Бу сохада айтарли анъана бўлмаган ерда лирик турнинг барча жанрларида мумтоз асарлар ёзди. «Калила ва Димна», «Синдбонднома» сингари маснавийларни яратди. Бадий ижоднинг барча сохасида биринчи бўлди. Шунинг учун ҳам замондошлари уни «Одам уш-шуаро —

шоирлар Одам Атоси» деган ном билан сарафроз этдилар. Хакикатан хам, Рудакий шеърларини кўздан кечирар эканмиз, уларда хакикий ишк билан мажозий ишк, инсон-дўстлик, ватанпарварлик, илм ўрганиш, касб-хунар эгаллаш, инсоф ва диёнат, адолат ва адолатли шох, она табиатга меҳр, атроф-мухитни авайлаб-асраш гоялари бетакрор нафис образлиқда тасвирланганининг гувоҳи бўламиз. Шоир газалларида ошиқ рухий кечинмаларини қай йўсинда боқира тарзда ифодалашга эришса, маъшуқа чиройини ундан-да гўзал воситаларда тасвирлайди. Масалан, бир байт-да ёрнинг садафдек тишларини ёмгирдан сўнг ниҳол шохчасида тизилиб қолган шаффоф доначалар — қатраборонга ўхшатса, бошқа бир байтда «юзингдан парданг қўтарганингда қуёш хижолатдан юзини берқитди, яъни ўзини булут орқасига олди», дейди. Маъшуқа этакларини ер юзидан судраб ўтгани учун тупроқ поқлиниб, «сув бўлмас таяммум» этиб, ибодат қилиш жоиз бўлган экан. Бундай тасвир мавлоно Лутфийда хам учрайди. Ошиқ эрталаб бог сайрига чиқса, анхордан гулоб хиди анқирди. Ёраб, ёрим мендан олдин чиқиб ариқ бошида юз-қўлини ювдимикан, деб ўйга толади ошиқ. Рухий ҳолат табиат чиройининг турфа унсурлари таърифидан орқали қизилади:

Баҳор ойи етиб келиб, қиш ойини этди яғмо,
Ҳазо юзин қоплади қанг, қонга тўлди дашту сахро.

Илқ баҳорнинг кўз ёшидан шохлар олди юзига қанг,
Ҳамал оқин хуш хидидан бўлди тупроқ анбаросо.

Лайли юзи қаби қола қанг саҳрода қулиб турар,
Мақнун кўзи қаби булут қон ёшини қилур қарё.

Оқар сувдан қелмоқдадир қар соатда гулоб хиди,
Менинг ёрим ариқ ичра гул юзини ювмиш гўё.

Рудакий асарларида илм эгаллашга даъват, инсонни шарафлаш, бу дунёда «қани одамга яхшилик қилиб» яшашга ундов, Оллох томонидан берилган қиска умрни илм ўрганиб, уни ижтимоий-қойдали меҳнатга сарфлашга даъват етакчи мотивлардан ҳисобланади:

Шу оддий кўз билан боқмақил, балқи,
Қилим кўзи билан боққил қажонга.
Қажон денгиз эрур яхши ишингдан,
Қема ясаб ўтқил нарқи томонга.

Шоир асарларида шоду хуррамлик, Наврўзи олам тароватию, шаробнинг ҳаётбахш қазилати, ёрнинг нозу қарашмасию, дўстлар қийдорининг қарахбахш қудрати, қайр-эхсон, инсоф ва мурувват, рақм-шаққатли бўлиш қам маснавийларию қасидаларида, қитъаю рубоийларида зўр муқийликда тараннум этилади. Рудакий қасида жанрининг энг муқтоз намуналарини яратқан. «Қухоро», «Қайнинг онаси», «Қарилқдан шикоят» синқари асарларида шоир, бир томондан, ватанпарварлик, инсондўстлик, меҳнатсеварлик, умрнинг қадрига етиш ҳусусида қўшқин фикрлар юритса; иққинчи томондан, гўзал табиатни севиш, қамиша шоду

хуррам яшашга ундайди. Сомоний зодагонлар мад-ҳига багишланган касидаларда эса, шоир кўпроқ уларнинг давлат равнаки йўлидаги хизматларини, халқ фаровонлигини оширишдаги саъй-ҳаракатларини таърифлашга интиланган. Рудакий асарлари ўта содда, равон бир усулда — сахли мумтанеъ — осону номумкин усулида ёзилган. Ўтмишда жуда кўп форсийгўй шоирлар унинг асарларига ўхшатма, тазминлар ёзган. Аммо бирон ижодкор Рудакий даражасига етолмаган. Жумладан, «Бўйи жўйи Мўлиён ояд хаме...» деб бошланадиган Бухоро касидасига форс-тожик адабиёти классикларидан 120 шоир назира ёзган. Аммо биронтаси асл матн даражасига етолмаган: вазн, охангини топганлар мавзуда кокилган, мавзунини нишонга тўғри ола олганлар эса, мусикийлик, кофияни уддалай олмаганлар...

Шунинг учун ҳам ўтмишда яшаб ўтган буюк сўз санъаткорлари Рудакий даҳосини муносиб кадрлаган, унинг шеърий кудратига юксак баҳо беришган. Жумладан, забардаст лирик шоир, биринчи шохноманавис Дакикий уни шундай таърифлайди:

Газал рудакийвор бўлгай гўзал,
Рудакийча газал ёза олмадим.
Жуда нозик хаёл билан уриниб,
Бу парда ичига йўл тополмадим.

Абу Абдуллох Рудакий ўзи куйлаган ватанпарварлик, маърифатпарварлик, халқлар дўстлиги гоёлари билан барча замонларда башариятга хизмат қилаверади. Шоир ижоди қадим ул-айёмдан бери ўзбек халқига жуда яқин. Бобур «Мухтасар» рисоласида шоир асарларидан намуналар келтирган, Пўлатхон Домулло Каюмий ўз тазкирасида шоир ижодини ёритган. Устозларимиз С.Айний, Н.Маллаев, Ш.Шомухаммад ҳамда М.Муинзода Рудакий ҳаёти ва ижодини таҳлил қилиб, асарларини таржима этиб, тар-ғиб қилишда заҳмат чекканлар.

Ҳамиджон Ҳомидий, профессор